

Łukasz Kocira
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: luukkoc3@amu.edu.pl

Preglotalizacja serii lenis jako możliwe źródło przydechu w językach germańskich

Pre-glottalization of the lenis series as a possible source of aspiration in the Germanic languages

Streszczenie

Dla języka praindoeuropejskiego przyjęło się rekonstruować trzy serie spółgłosek zwarto-wybuchowych. Według tradycyjnej rekonstrukcji są to kolejno spółgłoski bezdźwięczne, dźwięczne i dźwięczno-przydechowe. Główną wadą takiego domniemanego systemu fonologicznego jest jego typologiczna osobliwość, dlatego też proponuje się alternatywne modele. Część z nich zakłada istnienie serii preglotalizowanej w miejsce dźwięcznej. W niniejszym artykule na rzecz takiej rekonstrukcji przedstawiono dotychczas przywoływane przesłanki, takie jak bezpośrednie poświadczenie preglotalizacji w różnych gałęziach języków indoeuropejskich, w tym języków germańskich. Ponadto wzięto pod uwagę możliwość, że alofoniczny przydech w językach germańskich pochodzi z preglotalizacji. Jest to uargumentowane zbieżnością w dystrybucji serii preglotalizowanej w języku praindoeuropejskim z przydechem w bardziej konserwatywnych językach germańskich, a także podobną zmianą znaną z języków ofo czy islandzkiego.

Słowa kluczowe: preglotalizacja, przydech, alofonia, zmiany fonetyczne, język praindoeuropejski, języki indoeuropejskie, języki germańskie, język angielski

Abstract

For Proto-Indo-European languages (PIE), three series of stops are commonly reconstructed. According to the traditional reconstruction these are voiceless, voiced, and voiced aspirated stops. The principal shortcoming of this reconstruction lies in its typological peculiarity, which has prompted the proposal of alternative models. Some of them posit a pre-glottalized series in place of the voiced one. In support of such

a reconstruction, the evidence adduced thus far is presented, including the direct attestation of pre-glottalization in various branches of the Indo-European languages, among them the Germanic languages. The article also proposes the possibility that the allophonic aspiration found in the Germanic languages originated from pre-glottalization. This is argued on the basis of the convergence between the distribution of the pre-glottalized series in PIE and the aspiration in the more conservative Germanic languages, as well as by analogy with similar developments attested in Ofo and in Icelandic.

Keywords: pre-glottalization, aspiration, allophony, sound change, Proto-Indo-European language, Indo-European languages, Germanic languages, English language

Wprowadzenie

W języku praindoeuropejskim występowały trzy serie spółgłosek zwarto-wybuchowych. Tradycyjnie przyjęło się je rekonstruować jako serie spółgłosek bezdźwięcznych *T*, dźwięcznych *D* i dźwięcznych przydechowych *D^h* (Mallory, Adams, 2006: 51). Taka rekonstrukcja systemu fonologicznego prajęzyka jest jednak problematyczna, ponieważ wydaje się typologicznie nieprawdopodobna. Znamy tylko jeden język austronezyjski, w którym jeden z dialektów wyróżnia serię spółgłosek dźwięcznych przydechowych przy nieobecności serii spółgłosek bezdźwięcznych przydechowych (Kapović, 2019: 20–21). Na obszarze całego kontynentalnego Starego i Nowego Świata nie ma języka o podobnym systemie fonologicznym. Z tej przyczyny część lingwistów proponuje odmienną rekonstrukcję serii spółgłosek zwarto-wybuchowych języka praindoeuropejskiego, bardziej typologicznie prawdopodobną, zwłaszcza dla obszaru Kaukazu i terenów do niego przylegających. W 1973 roku Hopper (1973) oraz Gamkrelidze z Iwanowem (1973) w oddzielnych artykułach zaproponowali teorię glotalną. Według nich seria spółgłosek zwarto-wybuchowych, tradycyjnie rekonstruowana jako dźwięczna, była glotalizowana, czyli ejektywna. Późniejsi badacze, na przykład Kortlandt (2010: 173–174), Beekes (2011: 128–129) czy Klockhorst (2016: 226–228), zaproponowali alternatywne, podobne do siebie modele, pod pewnymi względami stanowiące rewizję wcześniejszej teorii glotalnej. Rekonstruują oni owe serie następująco: *geminowane fortis*, *(pre)glotalizowane lenis* i (przydechowe) *lenis*. Podważają zatem status fonemiczności opozycji dźwięczne–bezdźwięczne w języku praindoeuropejskim, zastępując ten kontrast geminacją lub jej brakiem, a także wskazują na obecność jakiegoś rodzaju glotalności w jednej z serii *lenis*. Beekes (2011: 128–129) i Klockhorst (2016: 226–228) opowiadają się za tym, że była to ściślej preglotalizacja.

Przesłanki na rzecz pierwotnej preglotalizacji serii *D*

Jedną z cech rekonstruowanego praindoeuropejskiego systemu fonologicznego jest niezwykła rzadkość spółgłoski /b/ (Pedersen, 1951: 10–16). Część badaczy sugeruje, że taka spółgłoska nie istniała jako odrębny fonem w rodzimym słownictwie języka praindoeuropejskiego. Przyjmuje się zatem, że w języku tym pierwotnie [b] nie miało statusu fonemicznego, a wszystkie jego wystąpienia są prawdopodobnie wynikiem późniejszych zapożyczeń bądź początkowej alofonii, która w językach potomnych

przestała nią być (Kapović, 2019: 16–17). Według tradycyjnej rekonstrukcji w języku praindoeuropejskim obecne były również wargowe spółgłoski zwarto-wybuchowe /p/ i /b^h/. Taki system fonologiczny, który je zawierał, lecz jednocześnie z brakiem /b/, byłby z punktu widzenia typologicznego wręcz niespotykany. Istnieją języki, w których istnieje asymetria wśród wargowych spółgłosek zwarto-wybuchowych (choć nie jest to za częste zjawisko), jednakże wtedy nie występuje w nich spółgłoska /p/, podczas gdy dźwięczne /b/ jest obecne. Przykładami języków z tego rodzaju asymetrią w systemie fonologicznym są kecki (Georg, 2007: 69) i arabski (Danecki, 2012: 106). Gdyby jednak założyć, że tak naprawdę spółgłoski tradycyjnie rekonstruowane jako dźwięczne zwarto-wybuchowe były w rzeczywistości (pre)glotalizowane, to tego typu asymetria wydaje się uzasadniona typologicznie. Glotalizację lub preglotalizację można znacznie częściej spotykać wśród spółgłosek tylnych niż przednich, a owa dysproporcja szczególnie wyraźnie się zaznacza w przypadku wargowych spółgłosek (pre)glotalizowanych, które to w językach posiadających oddzielną serię spółgłoskową glotalną często są rzadkie lub wcale nieobecne (Bruin, 2015: 48). Przykładem języka, w którym glotalizowane *p* (tu: [pʰ]) występuje bardzo rzadko i spotykane jest niemal wyłącznie w zapożyczeniach lub onomatopejach, jest język gyʼyz (Leslau, 1991: 414–416). Spośród języków, w których w ogóle nie występuje glotalizowane *p* (tu: [pʰ]) mimo obecności innych spółgłosek glotalizowanych, można wymienić między innymi język nawaho (McDonough, 2003: 3–4).

Typologiczne nieprawdopodobieństwo tradycyjnej rekonstrukcji praindoeuropejskiego systemu fonologicznego jest także, jak zostało to wspomniane, spowodowane niezwykle rzadkością systemów fonologicznych, w których brakuje spółgłosek bezdźwięcznych przydechowych przy obecności jej dźwięcznych odpowiedników. Jedyne znany język z systemem serii spółgłoskowych identycznym do tego rekonstruowanego tradycyjnie dla języka praindoeuropejskiego to używany wiele tysięcy kilometrów od obszaru zamieszkiwanego przez praindoeuropejczyków, czyli od Stepu Pontyjskiego, dialekt języka kelabit. Używa się go na wyspie Borneo (Anthony, 2007: 83–101; Kapović, 2019: 20–21). Z kolei system fonologiczny zawierający serię glotalną obok zwykłych serii *fortis* i *lenis* jest dość typowy dla obszaru Kaukazu. Najczęściej serię glotalną reprezentują tam spółgłoski ejektywne, a nie preglotalizowane (Maddieson, 2013).

Oprócz przesłanek wynikających z typologii silnym argumentem na rzecz obecności preglotalizacji niektórych głosek w języku praindoeuropejskim jest jej bezpośrednie poświadczenie w językach przynależących do różnych gałęzi rodziny indoeuropejskiej. Występuje ona zarówno w języku angielskim¹, należącym do języków germańskich, jak i języku łotewskim z grupy języków bałtośłowiańskich pośród kontynuantów praindoeuropejskiej serii *D*, tradycyjnie rekonstruowanej jako dźwięcznej (Kortlandt, 2010: 55).

W języku angielskim kontynuanty praindoeuropejskiej serii *D* poprzedzone samogłoską konsekwentnie zachowują preglotalizację, jeśli kolejna sylaba nie jest akcentowana.

¹ Język niemiecki jest pod tym względem znacznie bardziej innowacyjny, stąd jako przykład języka germańskiego w tym artykule przywołano język angielski, który pod tym względem okazuje się znacznie bardziej konserwatywny. Innowacyjność języka niemieckiego wynika z II przesuwki spółgłoskowej, która zaszła w nim już po rozpadzie języka pragermańskiego (Bosquette, Salmons, 2019: 393–394).

W przeszłości ową preglotalizację uznawano za późniejszą innowację. Jednakże analiza najstarszych nagrań głosowych w języku angielskim wykazała, że jeszcze około sto lat temu jej zasięg występowania był znacznie szerszy i obserwowany niezależnie od warstwy społecznej. Jej zanik w języku, na przykład wyższych sfer, wynikał najprawdopodobniej ze skojarzenia z debukalizacją /t/. Wymowa ta była rzeczywiście innowacją², a kojarzyła się z niższymi warstwami społecznymi (Kortlandt, 2010: 265–268). Brak zapisu preglotalizacji można by tłumaczyć w pełni alofonicznym charakterem preglotalizacji, a więc z punktu widzenia piszącego jej oznaczanie byłoby redundantne. Ponadto nie istniały dobre narzędzia w alfabecie łacińskim do jej zapisu, co było spowodowane nieobecnością w nim znaku dla zwarcia krtaniowego, w czasie gdy powstawała ortografia języka angielskiego.

Także łotewska preglotalizacja, zwana też akcentem łamanym lub przerywanym (łot. *lauztā intonācija*), zdaje się kontynuować praindoeuropejską preglotalizację serii *D*. Jednakże w odróżnieniu od języków germańskich preglotalizacja w językach bałtosłowiańskich musiała dość wcześnie się złąć ze spółgłoskami laryngalnymi. Z tej przyczyny zarówno kontynuanty serii *D*, jak i innych spółgłosek w towarzystwie laryngalnych *H* dają ten sam kontynuant w postaci preglotalizacji w języku łotewskim. Nie zawsze zatem dysytrybucja łotewskiego akcentu łamanego pokrywa się z dysytrybucją praindoeuropejskiego *D* (tak jak to jest w językach germańskich), jako że może ona również kontynuować *H* w prajęzyku. Oprócz języka łotewskiego prabałtosłowiańską preglotalizację (powstałą ze zlania się spółgłosek laryngalnych i elementu glotalnego serii *D*) kontynuuje język żmudzki, czasem uznawany za dialekt języka litewskiego, jednakże w nim zachowała się ona jedynie w sylabach akcentowanych (Kortlandt, 2010: 55–56). Przykładem słowa z preglotalizacją kontynuującą praindoeuropejską serię *D* jest łotewski przymiotnik *nuōgs* ‘nagi, biedny’ z praindoeuropejskiego **nogʷós* ‘nagi, goły’ (Kortlandt, 2010: 55; Derksen, 2015: 339). Z kolei słowem z preglotalizacją kontynuującą praindoeuropejską spółgłoskę laryngalną jest łotewski rzeczownik *rīts*³ ‘ranek’, prawdopodobnie pochodzący od praindoeuropejskiego *rih₁tós* ‘wschód słońca, pora wstawania (ze snu)’ z prardzenia *h₁rei-* ‘wstawać, podnosić się’ z metatezą spółgłoski laryngalnej *H* w sekwencji *h₁ri-C* (Smoczyński, 2016: 1032). Możliwe, że mogło to być w istocie *h₁riHtós* z tego samego prardzenia, rozszerzonego jednak o przedłużenie w postaci spółgłoski laryngalnej. W takim przypadku nie miałaby tu miejsca żadna metateza.

Spośród języków bałtosłowiańskich, do których należy łotewski, również języki słowiańskie wskazują na obecność jakiegoś elementu, który powodował wydłużenie zastępcze poprzedzającej samogłoski przed praindoeuropejską serią *D*. Zgodnie z prawem Wintera opisującym tę zmianę fonetyczną samogłoski, po których znajduje się spółgłoska tradycyjnie rekonstruowana jako dźwięczna, ulegają wydłużeniu. Prawo to obowiązuje zatem w analogicznych warunkach do tych, w których obserwuje się preglotalizację w języku łotewskim. Naturalną konsekwencją takiego stanu rzeczy jest przypuszczenie, że w językach słowiańskich wydłużenie miało charakter zastępczy, wynikający z zaniku

² Innowacja ta najprawdopodobniej była spowodowana zanikiem zwarcia krtaniowego w zbitce [ʔt] w pozycji podanej na lenicję.

³ Zapisywany częściej jako *rīts*.

preglotalizacji w tej serii spółgłoskowej. Praindoeuropejska seria *D* dała zatem w języku prabalto-słowiańskim preglottalizowane spółgłoski dźwięczne, które zostały zachowane w łotewskim i żmudzkim w formie niezmienionej, a w językach słowiańskich zostawiła ona ślad w postaci wzdłużenia zastępczego (Derksen, 2008: 6–7; Kortlandt, 2010: 56–57).

Glotalizacja jest również obecna w języku sindhi należącym do języków indoirañskich. Implozywność stanowi w nim cechę wyróżniającą kontynuanty praindoeuropejskiej serii *D* i spotykana jest w nagłosie. Cecha ta kontrastuje z przydechem obecnym w kontynuantach praindoeuropejskiej serii *D^h*. Implozywność kontynuantów praindoeuropejskiej preglottalizowanej serii *D* w języku sindhi jest obszarowo nietypowa, ponieważ nie występuje w żadnych sąsiadujących językach indoirañskich lub drawidyjskich. Najprawdopodobniej ma ona zatem charakter archaiczny, będąc pozostałością po preglotalizacji. Ponadto wydaje się, że preglotalizacja do niedawna istniała także w języku pendżabskim, dość blisko spokrewnionym z językiem sandhi. Tam pozostawiła ona po sobie ślad w postaci udziału w tonogenezie – pendżabski jest bowiem jednym z nielicznych indoeuropejskich języków tonalnych (Kortlandt, 2010: 61).

Zdaniem Kloekhorsta (2016: 226–228) w wymarłych językach anatolijskich widać ślady preglotalizacji, zaznaczające się w języku hetyckim, między innymi w sposobie zapisu samogłosek. Wydaje się on nieprzypadkowy i różny w zależności od tego, czy stoją one przed głoską, która w praindoeuropejskim była preglottalizowana czy nie. Możliwe zatem, że najwcześniej poświadczona i najbardziej odrębna gałąź języków indoeuropejskich, czyli języki anatolijskie, również zachowała do pewnego stopnia ową preglotalizację serii *D*.

Przydech w językach germańskich a typologia zmian fonetycznych

Przydech w wielu językach germańskich pojawia się w bezdźwięcznych spółgłoskach zwarto-wybuchowych znajdujących się przed samogłoską akcentowaną. Taka dystrybucja przydechu występuje między innymi w języku angielskim. Istnieją jednak pewne jej ograniczenia zależne od otoczenia fonetycznego słowa. Najważniejszym z nich jest brak aspiracji w sytuacji, kiedy spółgłoska bezdźwięczna znajduje się w zbitce spółgłoskowej, zwłaszcza z *s*. W takim przypadku bezdźwięczną spółgłoskę zwarto-wybuchową wymawia się bez przydechu. Z punktu widzenia typologicznego nie ma nic trudnego w artykulacji takiej zbitki z przydechem, gdyż w wielu językach, w których istnieje aspiracja, zbitki spółgłoskowe typu *st^h* są jak najbardziej możliwe. Znamy je między innymi z greki klasycznej (na przykład *σθένος* ‘siła, moc’), farsi (na przykład *istādan* ‘stać’) czy sanskrytu (na przykład *sthānī* ‘słup, pień drzewa’). Jeżeli zatem przydech byłby wynikiem jedynie „silniejszej” wymowy akcentowanej sylaby, zapewne można by się spodziewać, że w obrębie rodzimej leksyki aspiracja objęłaby także zbitki spółgłoskowe. Brak przydechu w języku angielskim w takim otoczeniu spółgłoskowym jest też o tyle nietypowy, że niektóre inne zbitki, takie jak */tr/*, są przed samogłoskami akcentowanymi wymawiane z aspiracją.

W języku angielskim przydech ma charakter wyłącznie alofoniczny. Przykładowo *[t^h]* jest alofonem */t/* przed samogłoską akcentowaną, a preglottalizowane *[t̚]* jest alofonem */t/*

w pozycji po samogłosce lub sonorancie w wygłosie, lub śródgłosie słowa, chyba że następująca po /t/ samogłoska jest akcentowana. Ta ostatnia sytuacja występuje w języku angielskim często jedynie w zapożyczonej warstwie słownictwa, głównie z języków romańskich. W rodzimej leksyce [ʔt] pojawia się wtedy, gdy angielskie /t/ kontynuuje praindoeuropejskie *d*, które było preglottalizowane i miało wartość /ʔt/. Przypadek, kiedy /t/ nie jest przydechowe, występuje w zbitce /st/. Pojawiające się w niej /t/ nie kontynuuje praindoeuropejskiego *d*, a zamiast tego stanowi kontynuant praindoeuropejskiego *t* znajdującego się w zbitce z *s*, która to spółgłoska powstrzymywała przed spirantyzacją praindoeuropejską serię *T* (Ringe, 2006: 94). Przydech w języku angielskim w obrębie rodzimego słownictwa spotykany jest zatem właściwie wyłącznie wśród kontynuantów preglottalizowanej praindoeuropejskiej serii *D*. Zasadniczo on nie występuje, kiedy angielskie /t/ kontynuuje praindoeuropejską serię *T*. Dystrybucję poszczególnych alofonów /t/ w języku angielskim porównaną z jej źródłem w językach pragermańskim i praindoeuropejskim można zilustrować następującymi przykładami znajdującymi się w poniższej tabeli.

Tab. 1. Kontynuanty poszczególnych praindoeuropejskich serii spółgłoskowych w języku angielskim na przykładzie wybranych słów

Rekonstruowane prasłowo w języku praindoeuropejskim	Kontynuant w rekonstruowanym języku pragermańskim	Kontynuant we współczesnym języku angielskim
*dékṃ ‘dziesięć’	*tehun ‘ts.’	ten /tɛn/ [tʰɛn] ‘ts.’
*h₂ster- ‘gwiazda’	*sterra ‘ts.’	star /sta:/ [sta:] ‘ts.’
*dréwo- ‘drzewo, drewno’	*trewa- ‘ts.’	tree /tri:/ [tʰɹi:] ‘drzewo’
*strongʰo- ‘silny, surowy, ścisły’	*stranga- ‘silny, surowy’	strong /strɒŋ/ [strʷɒŋ] ‘silny’
*sedǵé- ‘siedzieć’	*setjan- ‘ts.’	sit /sɪt/ [sɪʔt] ‘ts.’
*udró- ‘wydra’	*utra- ‘ts.’	otter /'ɒt.ə / [ʰp.ʔtə] ‘ts.’
*mélde- ‘mięknąć, kruszyć (się)’	*meltan- ‘rozpuszczać się, być trawio- nym’	melt /mɛlt/ [mɛʔt] ‘topić (się), rozpuszczać (się)’

Źródło: opracowano na podstawie Kroonen, 2013: 363, 434, 478, 483, 512, 522–523, 562.

W trakcie rozwoju języka pragermańskiego z języka praindoeuropejskiego musiało dojść już po zajściu prawa Verner'a do ustabilizowania się akcentu zasadniczo na pierwszej sylabie słowa (Ringe, 2006: 102–105). Silny akcent inicjalny niósł ze sobą liczne konsekwencje dla rozwoju późniejszych języków germańskich i po dziś jest szeroko

rozpowszechniony w wielu językach germańskich, w tym języku angielskim. Jak zostało to wyżej wspomniane, w języku angielskim seria *T* kontynuująca praindoeuropejskie *D* ma alofon przydechowy, gdy znajduje się w akcentowanej sylabie. Z powodu względnej stałości akcentu w języku pragermańskim, który ustalił się na pierwszej zgłosce słowa, przydech wynikający z metatezy pierwotnie towarzyszył na ogół sylabie akcentowanej. Zapewne owa alofonia nagłosowa została później zreinterpretowana jako związana z akcentem, a nie z nagłosem, jak było pierwotnie, stąd też zaczęły się pojawiać w języku słowa, początkowo nie tak liczne, w których aspirowana spółgłoska występowała poza nagłosem. Jednakże sama ta reinterpretacja nabrała prawdopodobnie większego znaczenia dla systemu językowego dopiero wraz z napływem zapożyczeń z języków o innych zasadach akcentowania, gdyż przedtem miejsce akcentu było w języku generalnie przewidywalne. Ani napływ słów obcego pochodzenia, ani reinterpretacja alofonii nie wpłynęły na poszerzenie się alofonicznego przydechu o zbitki spółgłoskowe, takie jak /st/, które wcześniej nie mogły go mieć ze względów etymologicznych.

Preglotalizację w językach angielskim i łotewskim w kontynuantach praindoeuropejskiej serii *D* znacznie łatwiej jest zatem wytłumaczyć jej pierwotnym charakterem, jako że zwarcie krtaniowe między samogłoską lub sonorantem a spółgłoską znacznie rzadziej pojawia się *ex nihilo*, jeżeli w ogóle występuje. Natomiast sytuację odwrotną, czyli jej całkowity zanik, można łatwo wytłumaczyć, gdyż elementy glottalne często mają tendencję do zaniku. Taki całkowity zanik spółgłoski krtaniowej bez śladu znany jest chociażby z łaciny, w której /h/ nie zostawiło po sobie żadnych śladów w językach romańskich za wyjątkiem historyzującej ortografii niektórych z nich (Alkire, Rosen, 2010: 33–35). Czasem jednak spółgłoska krtaniowa w niektórych otoczeniach pozostawia po sobie jakiś ślad. Taka sytuacja występuje w niektórych dialektach arabskich, w których po zaniku pierwotnego /ʔ/, wciąż obecnego we współczesnym standardowym języku arabskim, poʔ jawiło się wzdłużenie zastępcze, jeżeli poprzedzała je jakaś samogłoska (por. standardowe arabskie *biʾr* /biʾr/ ‘studnia’ i egipskie arabskie. *bīr* /bi:r/ ‘ts.’) (Badawi, Hinds, 1986: 118). Analogiczne zjawisko prawdopodobnie miało miejsce na gruncie prasłowiańskim w rozwoju z języka prabalto-słowiańskiego. Z kolei całkowity zanik elementu glottalnego wystąpił prawdopodobnie w wielu gałęziach języków indoeuropejskich. Proces ten zaszedł między nimi niezależnie od siebie, choć możliwe, że czasem był umotywowany wpływem substratu lub sąsiednich języków. Spółgłoski (pre)glottalizowane, choć dość pospolite w systemach fonologicznych języków Kaukazu, nie są szczególnie rozpowszechnione na obszarze Eurazji (Maddieson, 2013). Nie sposób z całą dozą pewności stwierdzić, czy tak samo było też kilka tysięcy lat temu, gdy istniał język praindoeuropejski. Wydaje się jednak, że spółgłoski (pre)glottalizowane nie należały do najczęstszych serii spółgłoskowych w językach w ogóle, a ich częstsze występowanie ograniczało się tak jak dzisiaj do pewnych części świata.

Fonetycznie kontynuant praindoeuropejskiej serii *D* miał postać [ʔ] lub [ʔt]. W pozycji przed samogłoską po dziś w niektórych językach germańskich zachował się on w takiej formie, na przykład w języku angielskim w słowie *water* ['wɔ.ʔtə], jednakże w nagłosie wymowa [ʔt] najwyraźniej była problematyczna dla użytkowników prajęzyka, dlatego

też możliwe, że zamiast zaniku [ʔ] w nagłosowym [ʔt] doszło w nim jednak do metatezy do [tʔ]. Z punktu widzenia typologicznego metatezy zbitek spółgłoskowych polegające na zamianie kolejności spółgłosek zwarto-wybuchowych czasem się zdarzają i mogą mieć charakter regularny. Prawdopodobnie w trakcie rozwoju języka greckiego z języka praindoeuropejskiego doszło do metatezy *TK* w *KT*, na przykład starogreckie *χθών* ‘ziemia’ z praindoeuropejskiego **dʰǵʰem-* i starogreckie *χθές* ‘wczoraj’ z praindoeuropejskiego **dʰǵʰies* (Beekes, 2010: 1632). Bezpośrednie wywodzenie [tʰ] od [tʔ] tłumaczyłoby dystrybucję tej głoski w języku angielskim kontynuującej praindoeuropejską serię preglottalizowaną. Z perspektywy typologicznej jest to również możliwe, ponieważ przejście glotalizacji w przydech znamy właśnie między innymi z języków germańskich. Przykładowo w języku islandzkim pierwotne [ʔt]/[ʔtʰ] przed samogłoską uległo uprzydechowieniu, stąd w tej pozycji znajdziemy tam jego kontynuant w postaci [ht]. Oprócz islandzkiego zmiana ta cechuje też niektóre inne odmiany języków germańskich, w tym języka angielskiego, na przykład dialekt z Tyneside (Bruin, 2015: 53–54). Zmiana identyczna z tą, która mogła mieć miejsce w trakcie rozwoju języków germańskich, jest znana z języka ofo, gdzie zbitka spółgłoskowa [Cʔ] przeszła w [Cʰ], na przykład prasłowo **nāxʔō* w rekonstruowanym pradhegiha daje w ofo *nasʰe* ‘słyszeć’ (por. także wywodzone z pradhegiha *nāxʔō* ‘słyszeć’ w języku quapaw i *nāxe* ‘ts.’ w biloxi) (Bruin, 2015: 54). Być może typologicznie tę zmianę obecną zarówno w rozwoju języka ofo, jak i języka pragermańskiego można uznać za swego rodzaju odmianę lenicji, ponieważ dochodzi w niej do osłabienia spółgłoski zwarto-wybuchowej, a lenicja, ściślej mówiąc: spirantyzacja, jest zjawiskiem znanym z rozwoju języka pragermańskiego z języka praindoeuropejskiego. Niewykluczone zatem, że mogła ona towarzyszyć innemu procesowi lenicyjnemu znanemu z języków germańskich, być może prawom Grimma lub Venera, i tym samym poprzedzać stabilizację akcentu, co nastąpiło później.

Podsumowanie

Dystrybucja przydechu w niektórych językach germańskich, takich jak angielski, pokrywa się w rodzimej leksyce niemalże w pełni z nagłosową praindoeuropejską serią *D*, która pierwotnie była preglottalizowana. Owa preglotalizacja tej serii, zachowana także w języku angielskim w śródgłosie i wygłosie, wskazywana jest przez Beekesa (2011: 128–129) i Kloekhorsta (2016: 226–228) jako cecha dystynktywna tej serii spółgłosek zwarto-wybuchowych obecna już w rekonstruowanym języku praindoeuropejskim. Przemawiają za tym bezpośrednia obecność preglotalizacji w różnych gałęziach języków indoeuropejskich, jak również prawdopodobność systemu fonologicznego rekonstruowanego prajęzyka. Ze względu na tę zbieżność między dystrybucją alofonicznego przydechu w języku angielskim a nagłosowymi kontynuantami serii preglottalizowanej w tym języku wskazano, że przydech w językach germańskich może wywodzić się z elementu glotalnego w [ʔT]. Na rzecz takiego pochodzenia zachowanych w języku angielskim pierwotnych germańskich spółgłosek przydechowych podany jest przykład z ofo. W procesie rozwoju tego ostatniego języka doszło do zmiany [Cʔ-] > [Cʰ-]. Podane też są inne przesłanki

wynikające z typologii zmian fonetycznych, które wskazują na możliwość takiego źródła przydechu w bardziej zachowawczych pod tym względem językach germańskich.

Bibliografia

Alkire T., Rosen C. (2010), *Romance Languages: A Historical Introduction*, Cambridge–New York: Cambridge University Press.

Anthony D. (2007), *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes shaped the Modern World*, Princeton–Oksford: Princeton University Press.

Badawi S., Hinds M. (1986), *A Dictionary of Egyptian Arabic*, Beirut: Librairie du Liban.

Beekes R. (2010), *Etymological Dictionary of Greek*, Lejda–Boston: Brill.

Beekes R. (2011), *Comparative Indo-European Linguistics: An Introduction*, Amsterdam–Filadelfia: John Benjamins.

Bosquette J., Salmons J. (2019), *Germanic*, [w:] M. Kapović (red.), *The Indo-European Languages*, Abingdon–New York: Routledge, s. 387–420.

Bruin A. (2015), *The Development of the Aspiration Contrast in Germanic*, Lejda: Uniwersytet w Lejdzie.

Danecki J. (2012), *Gramatyka języka arabskiego*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

Derksen R. (2008), *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Lejda–Boston: Brill.

Derksen R. (2015), *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*, Lejda–Boston: Brill.

Gamkrelidze T., Ivanov V. (1973), *Sprachtypologie und die Rekonstruktion der gemeinindogermanischen Verschlüsse*, „Phonetica”, nr 27(3), s. 150–156.

Georg S. (2007), *A Descriptive Grammar of Ket (Yenisei-Ostyak): Part 1: Introduction, Phonology and Morphology*, Folkestone: Global Oriental.

Hopper P. (1973), *Glottalized and murmured occlusives in Indo-European*, „Glossa”, nr 7, s. 141–166.

Kapović M. (2019), *Indo-European Languages*, [w:] M. Kapović (red.), *The Indo-European Languages*, Abingdon–New York: Routledge, s. 1–9.

Kloekhorst A. (2016), *The Anatolian stop system and the Indo-Hittite hypothesis*, „Indogermanische Forschungen”, nr 121(1), s. 213–248.

Kortlandt F. (2010), *Studies in Germanic, Indo-European and Indo-Uralic*, Amsterdam–New York: Rodopi.

Kroonen G. (2013), *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*, Lejda–Boston: Brill.

Leslau W. (1991), *Comparative Dictionary of Ge'ez (Classical Ethiopic)*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Maddieson I. (2013), *Glottalized Consonants*, <https://wals.info/chapter/7> [dostęp: 12.09.2025].

Mallory D.Q., Adams J. (2006), *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.

McDonough J. (2003), *The Navajo Sound System*, Berlin: Springer Science & Business Media.

Pedersen H. (1951), *Die gemeinindoeuropäischen und die vorindoeuropäischen Verschlußlaute*, Kopenhaga: Munksgaard.

Ringe D. (2006), *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic*. Oxford–Nowy Jork: University Press.

Smoczyński W. (2016), *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, <https://archive.org/details/smozynski-slownik-etymologiczny-jezyka-litewskiego-wyd.-2-ie-2016/mode/2up> [dostęp: 12.09.2025].